

АНОТАЦІЯ

Тягур Л. М. Психологічна безпека освітнього середовища як чинник самоактуалізації викладачів педагогічного коледжу. – Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» (05 – Соціальні та поведінкові науки). – ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України. Київ, 2021.

У дисертації теоретично та емпірично досліджено проблему впливу психологічної безпеки освітнього середовища на самоактуалізацію викладачів закладів фахової передвищої освіти. Об'єктом дисертаційного дослідження визначено самоактуалізацію викладачів педагогічного коледжу, предметом – психологічну безпеку освітнього середовища як чинник самоактуалізації викладачів педагогічного коледжу. Мета дослідження передбачала теоретичне обґрунтування та експериментальне дослідження впливу психологічної безпеки освітнього середовища на самоактуалізацію викладачів педагогічних коледжів.

Для досягнення поставленої мети та перевірки висунутих припущень були визначені наступні завдання: 1) на основі теоретичного аналізу літератури виокремити основні підходи до дослідження проблеми самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів та її чинників; 2) теоретично обґрунтувати сутність, показники та чинники самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів, а також вплив психологічної безпеки освітнього середовища на даний процес; 3) емпірично дослідити рівні й особливості самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів та їх зв'язок з психологічною безпекою освітнього середовища; 4) розробити та апробувати програму сприяння самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів з урахуванням психологічної безпеки освітнього середовища.

З метою розв'язання окреслених завдань було використано комплекс теоретичних, емпіричних та статистичних методів:

- **теоретичні:** аналіз теоретико-методологічної, науково-методичної літератури для зіставлення різних поглядів на проблему, узагальнення, систематизація, моделювання;

- **емпіричні:** психодіагностичні методи (анкетування, опитування, тестування, які використовувалися для дослідження особливостей самоактуалізації викладачів та впливу на неї психологічної безпеки освітнього середовища), а саме: методика І. Баєвої «Психологічна безпека освітнього середовища», у модифікації О. Бондарчук для вивчення психологічної безпеки освітнього середовища педагогічного коледжу; САТ (автор – Е. Шостром, в адаптації Л. Гозмана, М. Кроз, М. Латинської), спрямований на дослідження самоактуалізації викладачів педагогічного коледжу. Організаційно-психологічні чинники самоактуалізації досліджено за допомогою: методики «Оцінка морально-психологічного клімату в колективі» (автор – Л. Лутошкін); методики на виявлення стилю взаємодії у професійній діяльності (автори – М. Корольчук, В. Крайнюк, В. Марченко); шкали С «Моє робоче середовище» опитувальника «Який Ваш креативний потенціал?» (автори – Г. Нікіфоров, М. Дмитрієва, В. Снетков); опитувальник «Інтегральна задоволеність роботою» (автори – М. Фетискин, В. Козлов, Г. Мануйлов). Індивідуально-психологічні чинники вивчалися за допомогою: методики «Здатність педагога до творчого саморозвитку» (І. Нікішина); шкала А «Моя особистість» опитувальника «Який Ваш креативний потенціал?» (автори – Г. Нікіфоров, М. Дмитрієва, В. Снетков), спрямованих на вивчення креативного потенціалу особистості викладача; методика «Шкала самоефективності» (Р. Шварцер, М. Єрусалем); методика «Мотивація професійної діяльності» (автор – К. Замфір, у модифікації А. Реана);

- *формувальний експеримент:* соціально-психологічний тренінг, психологічне консультування тощо;

- *методи математичної статистики:* кореляційний, дисперсійний, кластерний аналіз експериментальних даних із подальшим їх інтерпретацією та узагальненням. Обробка отриманих даних здійснювалася за допомогою

комп'ютерної програми SPSS (версія 23.0).

Дослідно-експериментальна робота проводилася протягом 2017–2021 рр. Експериментальною базою констатувального етапу емпіричного дослідження, проведеного протягом 2017-2018 рр., стали: відокремлений структурний підрозділ «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж Мукачівського державного університету», відокремлений структурний підрозділ «Сарненський педагогічний фаховий коледж Рівненського державного гуманітарного університету», комунальний заклад вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського», комунальний заклад «Білгород-Дністровський педагогічний фаховий коледж», Коростишівський педагогічний фаховий коледж імені І. Я. Франка Житомирської обласної ради. У дослідженні взяли участь 290 викладачів зазначених закладів.

Експериментальною базою формувального етапу емпіричного дослідження, проведеного протягом 2019 – першої половини 2021 рр. став відокремлений структурний підрозділ «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж Мукачівського державного університету». У дослідженні взяли участь 49 викладачів, з яких 24 осіб було включено до експериментальної групи і 25 – до контрольної, які не відрізнялися за рівнями самоактуалізації та психологічної безпеки освітнього середовища педагогічних коледжів. Загальна кількість викладачів педагогічних коледжів, які брали участь у констатувальному та формувальному етапах дослідження, становить 339 осіб.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що:

вперше:

- обґрунтовано зміст й специфіку самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів;
- визначено організаційно-професійні (стаж трудової діяльності, посада, напрям освіти, кваліфікаційна категорія) та соціально-демографічні (стать, вік досліджуваних, сімейний стан) особливості самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів;

- теоретично обґрунтовано й емпірично доведено вплив психологічної безпеки освітнього середовища на самоактуалізацію викладачів педагогічних коледжів;

- розроблено та апробовано програму сприяння самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів з урахуванням психологічної безпеки освітнього середовища;

уточнено сутність понять «психологічна безпека освітнього середовища», «самоактуалізація викладача педагогічного коледжу»,

поглиблено знання про самоактуалізацію особистості та психологічну безпеку освітнього простору; розширено уявлення про їх показники та чинники тощо.

Практичне значення дослідження визначається тим, що фактичні матеріали, теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані в системі фахової передвищої освіти з метою формування психологічної безпеки освітнього простору викладачів педагогічних коледжів і сприяння їх самоактуалізації, модернізації системи науково-методичної роботи з педагогічними працівниками, особливо психологічної служби, спрямованої на психологічний супровід сучасного педагога, здатного до самоактуалізації та самореалізації. Розроблену авторську програму сприяння самоактуалізації викладачів педагогічного коледжу в умовах психологічно безпечного освітнього середовища впроваджено в систему роботи закладів фахової передвищої освіти України, практику підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних кадрів педагогічних коледжів.

За результатами теоретичного аналізу літератури виокремлено основні теоретико-методологічні підходи до дослідження проблеми самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів та її чинників: *когнітивно-поведінковий* підхід (А. Бандура, Г. Гандзілевська та ін.), що в якості одиниці аналізу в контексті теми дослідження обирає поняття самоефективності як індивідуальної впевненості особистості в собі та власній здатності виконувати певну діяльність, які набуваються через здатність розвивати поведінку, досвід, словесні думки,

емоційний стан тощо; *конструктивістський підхід* (О. Яремчук та ін.), у межах якого самоактуалізацію розглядають як своєрідну інтеграцію культурно-історичних символів, смислів із власним «Я» особистості, що відбувається для того, щоб вдосконалити мотиваційне поле особистості, пробудити потребу в творчості як метапотребу, реалізувати сутнісну природу людини; *особистісний підхід* (В. Рибалка та ін.), за яким професійна психолого-педагогічна підтримка світоглядних, духовних та творчих тенденцій розвитку особистості може бути важливою передумовою для кращої соціоактуалізації та самоактуалізації її наукового, творчого та інноваційного потенціалу; *діяльнісний підхід*: (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.), який акцентує увагу на понятті «самореалізації» як набагато ширшому за поняття «самоактуалізація», оскільки поняття «самореалізація» не прив'язане до певної теоретичної парадигми і позначає процеси особистісного розвитку і трансляції особистістю себе іншим людям і культурі через творчі й комунікативні процеси; *суб'єктно-діяльнісний підхід* (К. Абульханова-Славська, Д. Леонтьєв та ін.), що зосереджується на самоактуалізації професіонала як зміни у мотиваційній сфері особистості, що впливають на формування життєвої стратегії; *суб'єктно-розвивальний підхід* (М. Ткалич, Д. Шутько та ін.), що висвітлює механізми, психологічні детермінанти та динаміку професійного розвитку особистості у процесі професійної самоактуалізації особистості; *генетико-моделюючий підхід* (С. Максименко, К. Максименко та ін.), що розглядає самоактуалізацію у контексті саморозвитку, самоздійснення, самореалізації та індивідуалізації; *акмеологічний підхід* (Б. Ананьєв, А. Деркач та ін.), що трактує самоактуалізацію в контексті досягнення найвищого ступеня особистісної та діяльнісної зрілості – професійного «акме»; *аксіологічний підхід* (І. Бех, З. Карпенко, Г. Радчук та ін.), за якого самоактуалізація як єдність професійного (соціального) і особистісного зростання є наближенням саме до розуміння та здійснення смислу власного життя, що відбувається через набуття особистісного досвіду та включає у себе самопізнання, засвоєння загальнолюдських цінностей, а саме: відкритість, довіра, прийняття, свобода, природність, демократичність, співпричетність, незалежність тощо; *гуманістичний підхід* (К. Гольдштейн, А. Маслоу,

К. Роджерс та ін.), за якого самоактуалізацію розглядають як безперервну реалізацію потенційних можливостей, здібностей і талантів, як звершення своєї місії, або покликання, долі тощо, як більш повне пізнання і, отже, прийняття своєї власної початкової природи, як невпинне прагнення до єдності, інтеграції, або внутрішньої синергії особистості; *раціогуманістичний* підхід (Г. Балл та ін.), за якого самоактуалізована особистість являє собою цілісність, певну єдність свідомого й несвідомого; *гуманістичний психоаналіз* (Р. Мей, Е. Фромм та ін.), що визнає адаптацію «кроком вперед» до самоактуалізації, «свобода для» розглядається в якості головної з умов для зростання й розвитку людини, тісно перетинаючись з спонтанністю, цілісністю, креативністю під час самовизволення в процесі прийняття рішення, у будь-якому життєвому виборі людини; *екзистенційно-гуманістичний* підхід (Л. Бінсвангер, В. Франкл та ін.), що тлумачить самоактуалізацію як вроджену мотиваційну тенденцію, яка є основним двигуном поведінки й розвитку особистості, результатом і наслідком здійснення смислу свого життя, коли людина прагне знайти зміст і відчуває фрустрацію чи вакуум, якщо це прагнення залишається нереалізованим.

Саме гуманістичний підхід було обрано в нашій роботі як базовий, відповідно до якого поняття самоактуалізації розкрито в мотиваційному аспекті, а саме як вищий рівень мотивації особистості, що визначає її прагнення до саморозвитку та самовдосконалення.

Визначено особливості професійної діяльності викладача коледжу, зумовлені специфікою контингенту здобувачів освіти, поліфункціональним і творчим характером професійної діяльності типу «людина-людина»: загально-професійні (широкий світогляд, гуманізм і соціальний оптимізм; толерантність до різних етнічних, релігійних, мовних та гендерних груп, творчий характер діяльності; необхідність прогнозування цілей навчання і проєктування шляхів професійного становлення майбутнього професіонала, висока культура мови та мовлення тощо), соціально-психологічні (педагогічний оптимізм; високий рівень психологічної культури; адекватне сприйняття студента та безумовне прийняття його особистості; інтерес і цікавість до розвитку потенційних можливостей здобувачів фахової передвищої освіти та потреба у педагогічній діяльності з

ними; духовно-виховний вплив на академічну групу і особистість студента тощо); індивідуально-психологічні (професійна працездатність; активна інтелектуальна діяльність, педагогічна спостережливність; педагогічна уява та інтуїція; емоційна стійкість, високий рівень домагань тощо); специфічні (професійне вдосконалення і реалізація свого потенціалу в навчально-методичній, науковій та громадській діяльності, готовність до організації та проведення дистанційних форм навчання, мотивація в професійній діяльності тощо), що зумовлюють сутність, показники та чинники самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів.

Показано, що самоактуалізація викладача є складним багатограним процесом внутрішньої мотивації, спрямованої на розвиток професійних здібностей, розширення можливостей для професійного зростання, опанування нових компетентностей, формування творчої індивідуальності та креативності, цілісної реалізації потенційних можливостей особистості у педагогічній діяльності, що в цілому сприяють підвищенню якості освітнього процесу.

Виходячи з підходу Е. Шострома, уточнено показники самоактуалізації викладачів педагогічного коледжу: 1) цілісне сприймання часу, здатність переживати кожен момент свого особистого й професійного життя у всій повноті, 2) самоприйняття себе як цілісної особистості з усіма своїми перевагами й недоліками, самоповага та гордість за власні досягнення, досягнення здобувачів освіти та закладу освіти в цілому; 3) прагнення керуватися власними цілями, установками та переконаннями, обирати власний стиль професійної діяльності, 4) гуманістична професійна спрямованість діяльності, що ґрунтується на цінності життя, доброті, щирості в стосунках; глибокій повазі до людської гідності; оптимізм у сприйнятті учасників освітнього процесу і дійсності в цілому; 5) прагнення до вдосконалення власної професійної діяльності через опанування нових знань, задоволення пізнавального інтересу, пізнання цілісної дійсності в усіх її складних взаємозв'язках, креативність; 6) здатність до суб'єкт-суб'єктного спілкування, швидке і легке встановлення глибоких та емоційно насичених контактів з учасниками освітнього процесу, усвідомлення власних потреб і почуттів та їх щире вираження та вміння ними

керувати у взаємодії з іншими людьми у професійній діяльності; 7) гнучкість у поведінці та взаємодії з учасниками освітнього процесу, здатність швидко і адекватно реагувати на проблемні ситуації професійної діяльності тощо.

За результатами теоретичного аналізу літератури виокремлено чинники самоактуалізації: організаційно-психологічні (соціально-психологічний клімат колективу, особливості міжособистісної взаємодії в професійній діяльності, креативний потенціал робочого середовища закладу фахової передвищої освіти, задоволеність роботою, психологічна безпека); індивідуально-психологічні (здатність викладача до саморозвитку й особистісного зростання, креативний потенціал особистості викладача, самоефективність, мотивація професійної діяльності тощо).

Теоретично обґрунтовано вплив психологічної безпеки освітнього середовища на самоактуалізацію викладачів педагогічного коледжу: основою освітнього середовища в стані психологічної безпеки виступає педагогічна взаємодія, побудована на принципах дотримання психологічних меж особистості, виключення психотравмивних педагогічних впливів, підтримки у суб'єктів освіти позитивного уявлення про себе і прийнятного статусу в колективі тощо.

За результатами емпіричного дослідження визначено рівні та особливості самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів. За результатами кластерного аналізу зроблено висновок, що лише кожний десятий викладач закладу фахової передвищої освіти характеризується високим рівнем самоактуалізації, а отже, спрямований на професійне зростання, що забезпечить його конкурентоздатність, удосконалення професійних можливостей, опанування нових компетентностей та формування творчої індивідуальності та креативності. Іншим викладачам закладів фахової передвищої освіти властивий недостатній рівень самоактуалізації, що негативним чином може позначитися на якості їх професійної діяльності.

З іншого боку встановлено, що лише близько чверті досліджуваних викладачів педагогічних коледжів почуваються психологічно захищеними. Інші викладачі педагогічних коледжів констатують свою часткову, а то й повну

незахищеність у різних ситуаціях професійної взаємодії: кожен десятий викладач відчуває невдоволення у стосунках з колегами, кожен шостий викладач не спостерігає емоційного комфорту у діяльності педагога, десята частина педагогів закладів фахової передвищої освіти відмічають, що відчувають невдоволення від спілкування із здобувачами освіти, третина педагогічних працівників не можуть висловлювати свою точку зору, сьома частина викладачів відмічають, що не відчувають поважного ставлення до себе, кожен десятий викладач має страх щодо збереження власної гідності, а кожен шостий не може звернутися за допомогою, майже третина педагогів відчувають, що на роботі не враховуються їх особисті проблеми і труднощі, шоста частина педагогічних працівників не може проявити ініціативу й активність, у чверті викладачів ігноруються їх власні прохання і пропозиції, кожен восьмий викладач на даний час не вважає свою роботу в коледжі захопливою.

Кожен п'ятий викладач коледжу не відчуває захисту від публічного приниження здобувачами освіти, та від публічного приниження колегами, майже кожен четвертий – від публічного приниження адміністрації педагогічного коледжу.

Не є захищеними від погроз здобувачів освіти кожен п'ятий викладач, від погроз колег кожен сьомий, від погроз адміністрації коледжу п'ята частина викладачів.

Чверть викладачів не відчувають захищеності від того, що їх можуть змусити робити які-небудь справи проти їх волі здобувачі освіти, третина педагогів не відчувають захисту, що їх можуть змусити робити які-небудь справи проти їх бажання колеги чи адміністрація. Третина викладачів коледжів не є захищеними від ігнорування здобувачами освіти, колегами, адміністрацією або ж їх недоброзичливого ставлення.

Констатовано, що неналежний рівень психологічної безпеки освітнього середовища негативно позначається на педагогічній діяльності через: відсутність захисту від погроз, ігнорування та недоброзичливого ставлення, роботу проти власного бажання, виконання завдань, що суперечать посадовим обов'язкам, нерівномірний розподіл завдань між всіма членами колективу, неналежне

стимулювання діяльності; спричинює розвиток пригніченості, відчуженості, емоційного вигорання, а згодом може призвести до фрустрації, депресивних станів, психосоматичних захворювань тощо.

При цьому результати дисперсійного аналізу показали, що чоловіки-викладачі почуваються більш захищеними в освітньому закладі ніж жінки, особливо молодші за віком й стажем роботи, а також одружені респонденти.

Зроблено висновок, що основою психологічної безпеки виступає педагогічна взаємодія, побудована на принципах дотримання психологічних меж особистості, виключення психотравмівних педагогічних впливів, підтримки у суб'єктів освіти позитивного уявлення про себе і прийнятного статусу в колективі.

За результатами дисперсійного аналізу встановлено пряму залежність самоактуалізації від психологічної безпеки освітнього середовища: за низького рівня психологічної безпеки рівень самоактуалізації низьким, а за високого рівень самоактуалізації є високим. Можна припустити, що в умовах психологічно безпечного освітнього середовища викладачі мають широкі можливості самоактуалізації, нарощують показники професійної активності (вивчення іноземних мов, продовження навчання для здобуття вищих освітніх та освітньо-наукових рівнів, публікація результатів своєї діяльності, участь у семінарах, конференціях, стажуванні), прогностують свої життєві перспективи, мотивують себе до професійного самовдосконалення тощо. У випадку, коли освітнє середовище є психологічно небезпечним, певна частина викладачів можуть знаходити резерви для самоактуалізації поза основною професійною діяльністю, в той час, як в інших саморозвиток у професійній діяльності може призупинитися, або навіть відбутися регрес професійних досягнень аж до втрати перспектив у професійній діяльності, небажання займатися педагогічною діяльністю тощо.

Виявлено, що зв'язок психологічної безпеки освітнього середовища та самоактуалізації більшою мірою притаманний педагогам: 1) вищої кваліфікаційної категорії, 2) суспільно-гуманітарного напрямку освіти,

3) викладачам вікової категорії від 30 до 40 років, 4) заміжнім (одруженим) викладачам, особливо тим, які мають двох і більше дітей.

Усе це актуалізує проблему забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища педагогічного коледжу для самоактуалізації і самореалізації викладачів закладів фахової передвищої освіти. Коли особистість використовує всі можливості середовища, то успішніше реалізовується її прагнення до самоактуалізації, бо людина є одночасно продуктом та творцем свого середовища, яке має можливості фізичної основи для життя і забезпечує можливість здійснення інтелектуального, морального, суспільного й духовного розвитку.

Розроблено та апробовано програму сприяння самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів з урахуванням психологічної безпеки освітнього середовища, яка складається з 3 модулів загальним обсягом 3 кредити ЄКТС / 90 годин, з них – 72 аудиторні години і 18 годин самостійної роботи.

Перший модуль *«Позитивна спрямованість та розкриття потенційних можливостей викладача»* спрямований на актуалізацію власних потреб, прагнень, установок та цілей, прагненні керуватися ними в житті, формування впевненості в реалізації мети життя, створення умов для аналізу позитивних сторін та саморозкриття власної особистості, активізації процесу саморозкриття, самопізнання та самоактуалізації, мотивації професійного самовдосконалення, розкриття бар'єрів що заважають самоактуалізації, створення ситуації успіху, психодіагностику самоактуалізації та психологічної безпеки викладачів. Самостійна робота цього модулю передбачала аналіз власного освітнього середовища і оцінки його як безпечного чи небезпечного, визначення потенційних загроз у контексті психологічної безпеки освітнього середовища закладу освіти, в якому працює викладач.

Другий модуль *«Самоактуалізація викладача і психологічна безпека освітнього середовища: сутність і взаємозв'язок»* мав на меті поглиблення знань респондентів щодо самоактуалізації та психологічної безпеки освітнього середовища; усвідомлення шляхів самоактуалізації залежно від рівня психологічної безпеки освітнього середовища: в разі безпечного середовища

важливо бачити його розмаїття, багатогранність, можливості самоактуалізації та самореалізації; у разі часткової або повної психологічної небезпеки освітнього середовища йдеться про опанування техніки особистісної саморегуляції, розвиток уміння переключитися на творчу діяльність, актуалізацію значущих особистісних цілей викладача, відновлення здатності керувати власним життям тощо. Самостійна робота другого модулю передбачала відпрацювання вмінь конструктивної взаємодії у освітньому середовищі та складання індивідуальної програми самоактуалізації з урахуванням психологічної безпеки освітнього середовища.

Третій модуль *«Розвиток здатності до самоактуалізації залежно від психологічної безпеки освітнього середовища»* був спрямований на забезпечення умов реалізації індивідуальної програми самоактуалізації в залежності від психологічної безпеки освітнього середовища, розвиток здатності до самоактуалізації, самовираження у професійній діяльності як викладача педагогічного коледжу. Особливий акцент при цьому робився на сприянні формуванню витримки та вмотивованості педагога до свого подальшого професійного саморозвитку й самоактуалізації. Самостійна робота третього модулю була спрямована на визначення особистісних ресурсів й мотиваційних чинників професійного зростання викладачів протягом професійного життя.

Програму розроблено з урахуванням умов сьогодення (пандемії COVID-19), що потребувало врахування технічного і методичного забезпечення для реалізації професійної діяльності в умовах онлайн на платформі Zoom з використанням онлайн дошки та застосунків (Miro, Google Jamboard, Mentimeter, Kahoot та ін.). Під час реалізації модулів програми здійснювалося психологічне консультування учасників тренінгу.

Доведено ефективність авторської програми розвитку сприяння самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів з урахуванням психологічної безпеки освітнього середовища, про що свідчить порівняльний аналіз її результатів в експериментальній та контрольній групах: в експериментальній групі спостерігалось статистично значуще зростання показників самоактуалізації викладачів на відміну від контрольної групи ($p < 0,01$). При

цьому покращилося сприйняття психологічної безпеки освітнього середовища закладів освіти, в яких працюють респондентів, зросла їх упевненість у можливості самоактуалізації навіть за несприятливих зовнішніх умов.

Отже, результати формувального експерименту підтвердили ефективність розробленої нами програми сприяння самоактуалізації викладачів педагогічного коледжу з урахуванням психологічної безпеки освітнього середовища та доцільність її впровадження у практику освітнього процесу закладів фахової передвищої освіти.

Таким чином, мету роботи досягнуто, завдання дисертаційного дослідження вирішено.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми взаємозв'язку психологічної безпечної освітнього середовища та самоактуалізації викладачів. У перспективі доцільно дослідити особливості, чинники та рівні самоактуалізації викладачів закладів освіти різних рівнів, здійснити кроскультурне дослідження психологічної безпеки освітнього середовища як чинника самоактуалізації викладачів закладів освіти різних країн. Важливим є вивчення психологічної безпеки освітнього середовища як ресурсу запобігання професійному вигоранню викладачів закладів освіти різного рівня тощо.

Ключові слова: психологічна безпека, освітнє середовище, самоактуалізація, професійна самореалізація, викладач педагогічного коледжу, заклади фахової передвищої освіти, психологічне благополуччя, суб'єктивне благополуччя; екофасилітація; прагнення до саморозвитку.

ABSTRACT

Tiahur, L. M. Psychological safety of the educational environment as a factor of self-actualization of teachers of pedagogical college. – Qualification work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 053 "Psychology" (05 – Social and Behavioral Sciences). SHEI "University of Education Management" NAPS of Ukraine. Kyiv, 2021.

In the dissertation, the problem of influence of psychological safety of educational environment on self-actualization of teachers of establishments of professional higher education is theoretically and empirically investigated. The object of the dissertation research is the self-actualization of the teachers of the pedagogical college, the subject – the psychological safety of the educational environment as a factor of self-actualization of the teachers of the pedagogical college. The purpose of the study has been to provide a theoretical justification and experimental study of the impact of psychological safety of the educational environment on the self-actualization of teachers of pedagogical colleges.

To achieve this goal and test the assumptions, the following tasks identified: 1) based on theoretical analysis of the literature to identify the main approaches to the study of self-actualization of teachers of pedagogical colleges and its factors; 2) theoretically substantiate the nature, indicators and factors of self-actualization of teachers of pedagogical colleges, as well as the impact of psychological safety of the educational environment on this process; 3) to empirically investigate the levels and features of self-actualization of teachers of pedagogical colleges and their relationship with the psychological safety of the educational environment; 4) to develop and test a program to promote self-actualization of teachers of pedagogical colleges, taking into account the psychological safety of the educational environment.

In order to solve the outlined problems, a set of theoretical, empirical and statistical methods used:

- theoretical: analysis of theoretical and methodological, scientific and methodological literature to compare different views on the problem, generalization, systematization, modeling;
- empirical: psychodiagnostic methods (questionnaires, surveys, testing, used to study the peculiarities of self-actualization of teachers and the impact on it of psychological safety of the educational environment), namely: I. Baeva's method

"Psychological safety of educational environment", modified by O. Bondarchuk to study psychological safety of the educational environment of the pedagogical college; SAT (author – E. Shostrom, adopted by L. Gozman, M. Croes, M. Latinskaya), aimed at studying the self-actualization of teachers of the Pedagogical College. Organizational and psychological factors of self-actualization were studied with the help of: methods Assessment of moral and psychological climate in the team (author – L. Lutoshkin); methods for identifying the style of interaction in professional activities (authors – M. Korolchuk, V. Krainyuk, V. Marchenko); scale C "My work environment" of the questionnaire "What is your creative potential?" (authors – G. Nikiforov, M. Dmitrieva, V. Snetkov); questionnaire "Integral job satisfaction" (authors – M. Fetiskin, V. Kozlov, G. Manuilov). Individual psychological factors were studied with the help of: methods "Teacher's ability to creative self-development" (I. Nikishina); scale A "My personality" of the questionnaire "What is your creative potential?" (authors – G. Nikiforov, M. Dmitrieva, V. Snetkov), aimed at studying the creative potential of the teacher's personality; methods "Scale of self-efficacy" (R. Schwarzer, M. Jerusalem); methods "Motivation of professional activity" (author – K. Zamfir, modified by A. Rean);

- formative experiment: socio-psychological training, psychological counseling, etc.;

- methods of mathematical statistics: correlation, variance, cluster analysis of experimental data with their subsequent interpretation and generalization. The received data was processed using the computer program SPSS (version 23.0).

Research and experimental work carried out during 2017-2021. The experimental basis of the ascertaining stage of the empirical study conducted during 2017-2018 were: a Separate Structural Unit "Humanitarian Pedagogical Professional College of Mukachevo State University", a Separate structural unit "Sarny Professional Teachers' Training College of Rivne State University of the Humanities", a Municipal Institution of Higher Education "Bar Humanitarian Pedagogical College named after Mykhailo Hrushevsky", a Municipal establishment «Bilgorod-Dnistrovskyi teacher`s training professional college», a separate structural subdivision "Ivan Franko

Korostyshiv Applied Pedagogy College of Zhytomyr Regional Council". The study involved 290 teachers from these institutions.

The experimental base of the formative stage of the empirical study conducted during 2019 - the first half of 2021 was the Separate Structural Unit "Humanitarian Pedagogical Professional College of Mukachevo State University". The study involved 49 teachers, of whom 24 were included in the experimental group and 25 - in the control group, which did not differ in the levels of self-actualization and psychological safety of the educational environment of pedagogical colleges. The total number of teachers of pedagogical colleges who participated in the ascertaining and formative stages of the study is 339 people.

The scientific novelty of the results is that:

for the first time:

- the content and specifics of self-actualization of teachers of pedagogical colleges are substantiated;
- organizational and professional (work experience, position, field of education, qualification category) and socio-demographic (gender, age, marital status) features of self-actualization of teachers of pedagogical colleges are determined;
- the influence of psychological safety of the educational environment on the self-actualization of teachers of pedagogical colleges is theoretically substantiated and empirically proved;
- developed and tested a program to promote self-actualization of teachers of pedagogical colleges, taking into account the psychological safety of the educational environment;

deepened knowledge about the essence of the concepts "psychological safety of the educational environment", "self-actualization of the teacher of the pedagogical college";

provisions on the self-actualization of the individual and the psychological safety of the educational space; the idea of indicators and factors of self-actualization of specialists are of *further development*.

The practical significance of the study determined by the fact that the factual materials, theoretical provisions and conclusions of the dissertation research can be

used in the system of professional higher education to form psychological safety of educational space of teachers of pedagogical colleges and promote their self-actualization. psychological service aimed at the psychological support of a modern teacher capable of self-actualization and self-realization. The developed author's program to promote self-actualization of teachers of pedagogical college in a psychologically safe educational environment implemented in the system of professional higher education of Ukraine, the practice of training and retraining of pedagogical and scientific-pedagogical staff of pedagogical colleges.

According to the results of theoretical analysis of the literature the main theoretical and methodological approaches to the study of self-actualization of teachers of pedagogical colleges and its factors identified: cognitive-behavioral approach (A. Bandura, O. Romanchuk, etc.), which chooses the concept self-efficacy as an individual's self-confidence and his own ability to perform certain activities, which are acquired through the ability to develop behavior, experience, verbal thoughts, emotional state, etc .; constructivist approach (O. Yaremchuk and others), within which self-actualization is seen as a kind of integration of cultural and historical symbols, meanings with the individual's "I", which occurs in order to improve the motivational field of the individual, to awaken the need for creativity as a metaneed, to realize the essential nature of man; personal approach (V. Rybalka, etc.), according to which professional psychological and pedagogical support of worldview, spiritual and creative tendencies of personality development can be an important prerequisite for better socio-actualization and self-actualization of its scientific, creative and innovative potential; activity approach: (O. Leontiev, S. Rubinstein, etc.), which emphasizes the concept of "self-realization" as much broader than the concept of "self-actualization", because the concept of "self-realization" is not tied to a particular theoretical paradigm and refers to personal processes development and transmission of one's personality to other people and culture through creative and communicative processes; subject-activity approach (K. Abulkhanova-Slavskaya, D. Leontiev, etc.), which focuses on the self-actualization of the professional as changes in the motivational sphere of personality that affect the formation of life strategy; subject-development approach (M. Tkalych, D. Shutko, etc.), which highlights the mechanisms, psychological

determinants and dynamics of professional development of the individual in the process of professional self-actualization of the individual; genetic modeling approach (S. Maksymenko, K. Maksymenko, etc.), which considers self-actualization in the context of self-development, self-realization, self-realization and individualization; acmeological approach (B. Ananiev, A. Derkach, etc.), which interprets self-actualization in the context of achieving the highest degree of personal and activity maturity - professional "acme"; axiological approach (I. Bekh, Z. Karpenko, G. Radchuk, etc.), in which self-actualization as a unity of professional (social) and personal growth is an approximation to the understanding and realization of the meaning of one's own life, which occurs through personal experience and includes self-knowledge, assimilation of universal values, namely: openness, trust, acceptance, freedom, naturalness, democracy, complicity, independence, etc.; humanistic approach (K. Goldstein, A. Maslow, C. Rogers, etc.), in which self-actualization is seen as a continuous realization of potential, abilities and talents, as the fulfillment of its mission, or vocation, destiny, etc., as a fuller knowledge and, hence, the acceptance of one's own original nature as a relentless pursuit of unity, integration, or the inner synergy of the individual; rational-humanistic approach (G. Ball and others), in which the self-actualized personality is a whole, a certain unity of conscious and unconscious; humanistic psychoanalysis (R. May, E. Fromm, etc.), which recognizes the adaptation of "step forward" to self-actualization, "freedom for" is seen as the main condition for human growth and development, closely intersecting with spontaneity, integrity, creativity during self-liberation in the decision-making process, in any life choice of a person; existential-humanistic approach (L. Binswanger, V. Frankl, etc.), which interprets self-actualization is an innate motivational tendency, which is the main engine of behavior and personality development, the result and consequence of the meaning of life when a person seeks meaning and feels frustration or vacuum, if this desire remains unfulfilled.

The humanistic approach was chosen in our work as the basic one, according to which the concept of self-actualization is revealed in the motivational aspect, namely as the highest level of motivation of the individual, which determines his desire for self-development and self-improvement.

The peculiarities of the college teacher's professional activity determined by the specifics of the contingent of students, the multifunctional and creative nature of professional activities of the socionomic type: general-professional (broad worldview, humanism and social optimism; tolerance to different ethnic, religious, linguistic and gender groups, creative nature of activity; need to predict learning goals and design ways of professional development of future professionals, high language culture and speech, etc.), socio-psychological (pedagogical optimism; high level of psychological culture; adequate perception of the student and unconditional acceptance of his personality; interest and interest in developing potential opportunities for applicants for professional higher education and the need for pedagogical activities with them; spiritual and educational impact on academic group and student's personality, etc.); individual-psychological (professional ability to work; active intellectual activity, pedagogical observation; pedagogical imagination and intuition; emotional stability, high level of demands, etc.); specific (professional development and realization of their potential in educational and methodical, scientific and social activities, readiness to organize and conduct distance learning, motivation in professional activities, etc.), which determine the nature, indicators and factors of self-actualization of teachers of pedagogical colleges.

It is shown that self-actualization of the teacher is a complex multifaceted process of internal motivation aimed at developing professional skills, expanding opportunities for professional growth, mastering new competencies, formation of creative individuality and creativity, holistic realization of potential opportunities of the person in pedagogical activity, which as a whole promote increase of quality of educational process.

Based on the approach of E. Shostrom, the indicators of self-actualization of teachers of pedagogical college specified: 1) holistic perception of time, ability to experience every moment of his personal and professional life in full, 2) self-acceptance as a holistic personality with all its advantages and disadvantages, self-esteem and pride for their own achievements, the achievements of students and the educational institution as a whole; 3) the desire to be guided by their own goals, attitudes and beliefs, to choose their own style of professional activity, 4) humanistic

professional orientation, based on the values of life, kindness, sincerity in relationships; deep respect for human dignity; optimism in the perception of participants in the educational process and reality in general; 5) the desire to improve their own professional activities through the acquisition of new knowledge, satisfaction of cognitive interest, knowledge of the whole reality in all its complex relationships, creativity; 6) ability to subject-subject communication, quick and easy establishment of deep and emotional contacts with participants in the educational process, awareness of their own needs and feelings and their sincere expression and the ability to manage them in interaction with other people in professional activities; 7) flexibility in behavior and interaction with participants in the educational process, the ability to respond quickly and adequately to problematic situations of professional activity, etc.

According to the results of theoretical analysis of the literature, the factors of self-actualization identified: organizational and psychological (socio-psychological climate of the team, features of interpersonal interaction in professional activities, creative potential of the working environment of professional higher education, job satisfaction, psychological safety); individual psychological (teacher's ability to self-development and personal growth, creative potential of the teacher's personality, self-efficacy, motivation of professional activity, etc.).

The influence of psychological safety of educational environment on self-actualization of teachers of pedagogical college theoretically substantiated: the basis of educational environment in a state of psychological safety is pedagogical interaction based on principles of observance of psychological limits of the person, in the team, etc.

According to the results of empirical research, the levels and features of self-actualization of teachers of pedagogical colleges are determined. According to the results of cluster analysis, it concluded that only every tenth teacher of professional higher education characterized by a high level of self-actualization, and therefore aimed at professional growth, which will ensure its competitiveness, professional development, new competencies and creative individuality and creativity. To other teachers of vocational higher education institutions have an insufficient level of self-actualization, which can negatively affect the quality of their professional activities.

On the other hand, it found that only about a quarter of the surveyed teachers of pedagogical colleges feel psychologically protected. Other teachers of pedagogical colleges state their partial or even exposure in various situations of professional interaction: every tenth teacher feels dissatisfied with colleagues; every sixth teacher do not observe emotional comfort in the activities of teachers, a tenth of teachers of professional higher education institutions note that dissatisfaction with communication with students, a third of teachers can't express their views, one-seventh of teachers say they do not feel respect for themselves, one in ten teachers are afraid of self-esteem, and one in six can't seek help, almost one third of teachers feel that their personal problems and difficulties are not taken into account at work, one sixth of pedagogical workers can't show initiative and activity, a quarter of teachers ignore their own requests and suggestions, every eighth teacher does not consider his work in college and exciting.

One in five college teachers does not feel protected from public humiliation by students and from public humiliation by colleagues, and almost one in four from public humiliation by the administration of the College of Education.

One in five teachers do not protected from threats from students, one in seven from colleagues, and one-fifth from teachers in college.

A quarter of teachers do not feel protected from being forced to do things against their will by educators, a third of teachers do not feel protected from being forced to do things against their wishes by colleagues or administration - 39.3% pedagogical staff, One third of college teachers are not protected from being ignored by students, colleagues, administration or their hostility.

It stated that the inadequate level of psychological safety of the educational environment negatively affects pedagogical activities through: lack of protection from threats, ignorance and hostility, work against one's will, performance of tasks contrary to job responsibilities, uneven distribution of tasks among all team members, inadequate stimulating activities; causes the development of depression, alienation, emotional burnout, and later can lead to frustration, depression, psychosomatic illnesses and more.

The results of the analysis of variance showed that male teachers feel more protected in the educational institution than women, especially younger in age and length of service, as well as married respondents.

It concluded that the basis of psychological safety is pedagogical interaction, based on the principles of observance of psychological boundaries of the individual, the exclusion of psycho-traumatic pedagogical influences, maintaining a positive self-image and acceptable status in the team.

According to the results of analysis of variance, a direct dependence of self-actualization on the psychological safety of the educational environment was established: at a low level of psychological safety the level of self-actualization is low, and at high level self-actualization is high. We can assume that in a psychologically safe educational environment, teachers have ample opportunities for self-actualization, increase professional activity (learning foreign languages, continuing education to obtain higher educational and educational levels, publishing results, participation in seminars, conferences, internships) , predict their life prospects, motivate themselves to professional self-improvement, etc. In the case when the educational environment is psychologically dangerous, some teachers may find reserves for self-actualization outside the main professional activity, while in others self-development in professional activity may be suspended or even regression of professional achievements up to loss of professional prospects. , unwillingness to engage in pedagogical activities, etc.

It is revealed that the connection between psychological safety of educational environment and self-actualization is more characteristic of teachers: 1) higher qualification category, 2) social and humanitarian direction of education, 3) teachers aged 30 to 40, 4) married teachers, especially those with two or more children.

All this actualizes the problem of creating psychological safety of the educational environment of the pedagogical college for self-actualization and self-realization of teachers of institutions of professional higher education. When a person uses all the possibilities of the environment, his desire for self-actualization more successfully realized, because man is both a product and creator of his environment, which has the physical basis for life and provides intellectual, moral, social and spiritual development.

A program to promote self-actualization of teachers of pedagogical colleges, taking into account the psychological safety of the educational environment has been developed and tested, which consists of three modules with a total of three ECTS credits / 90 hours, of which 72 classroom hours and 18 hours of independent work. The first module "Positive orientation and disclosure of potential opportunities of the teacher" is aimed at updating their own needs, aspirations, attitudes and goals, the desire to be guided by them in life, building confidence in life goals, creating conditions for analysis of positive aspects and self-disclosure, self-disclosure, self-knowledge and self-actualization, motivation of professional self-improvement, opening of barriers hindering self-actualization, creation of a situation of success, psychodiagnostics of self-actualization and psychological safety of teachers. Independent work of this module involved the analysis of their own educational environment and assessing it as safe or dangerous, identifying potential threats in the context of psychological safety of the educational environment of the educational institution in which the teacher works. The second module "Teacher self-actualization and psychological safety of the educational environment: essence and relationship" aimed to deepen the knowledge of respondents about self-actualization and psychological safety of the educational environment; awareness of ways of self-actualization depending on the level of psychological safety of the educational environment: in the case of a safe environment it is important to see its diversity, versatility, opportunities for self-actualization and self-realization; in case of partial or complete psychological danger of the educational environment it is a question of mastering the technique of personal self-regulation, development of ability to switch to creative activity, actualization of significant personal goals of the teacher, restoration of ability to manage own life, etc. Independent work of the second module involved the development of skills of constructive interaction in the educational environment and the development of an individual program of self-actualization, taking into account the psychological safety of the educational environment. The third module "Development of the ability to self-actualization depending on the psychological safety of the educational environment" involved the implementation of an individual program of self-actualization depending on the psychological safety of the educational

environment, development of self-actualization, self-expression in professional activities as a teacher. Particular emphasis placed on promoting the formation of endurance and motivation of the teacher to his further professional self-development and self-actualization. The independent work of the third module aimed at determining the personal resources and motivational factors of professional growth of teachers during their professional life. The program was developed taking into account today's conditions (pandemic COVID-19), which required technical and methodological support for online professional activities on the Zoom platform using online boards (Miro, Google Jamboard, Mentimeter, Kahoot, etc.). During the implementation of the program modules psychological counseling of training participants was provided.

The effectiveness of the author's program to promote self-actualization of teachers of pedagogical colleges in a psychologically safe educational environment, as evidenced by a comparative analysis of its results in experimental and control groups: in the experimental group there was a statistically significant increase in self-actualization of teachers in contrast to the control group ($p < 0,01$). At the same time, the perception of the psychological safety of the educational environment of the educational institutions where the respondents work has improved, and their confidence in the possibility of self-actualization has increased, even under adverse external conditions.

Thus, the results of the formative experiment confirmed the effectiveness of our program to promote self-actualization of teachers of pedagogical college, taking into account the psychological safety of the educational environment and the feasibility of its implementation in the educational process of higher education.

Thus, the purpose of the work achieved, the task of dissertation research solved. The conducted research does not cover all aspects of the researched problem of interrelation of psychologically safe educational environment and self-actualization of teachers. In the future, it is expedient to study the features, factors and levels of self-actualization of teachers of educational institutions of different levels, to conduct a cross-cultural study of psychological safety of the educational environment as a factor of self-actualization of teachers of educational institutions of different countries. It is important to study the psychological safety of the educational environment as a

resource to prevent professional burnout of teachers of educational institutions of different levels and so on.

Key words: psychological safety, educational environment, self-actualization, professional self-realization, teacher of pedagogical college, institutions of professional higher education, psychological well-being, subjective well-being; eco-facilitation; craves to self-development.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

*Статті в наукових фахових виданнях, включених до переліку,
затвердженого МОН України:*

1. Тягур, Л. М. (2017). Феномен перфекціонізму в педагогічній діяльності викладача коледжу. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Педагогіка та психологія*, [2\(6\)](#), 247-250.

2. Тягур, Л. М. (2021). Особливості самоактуалізації викладачів закладів фахової передвищої освіти з різними рівнями психологічної безпеки освітнього середовища. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*, 3 (56.2), 26-41.

3. Тягур, Л. М. (2021). Програма сприяння самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів в умовах психологічної безпеки освітнього середовища. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*, 3 (56.3), 5-21.

4. Тягур, Л. М. (2021). Дослідження рівнів самоактуалізації викладачів закладів фахової передвищої освіти. *Вісник післядипломної освіти, Серія «Соціальні та поведінкові науки»*, 17(46), 89-102.

*Стаття в зарубіжному науковому фаховому виданні, включеному до
міжнародних наукометричних баз:*

5. Тягур, Л. М. (2021). Психологічна безпека освітнього середовища для викладачів педагогічних коледжів. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IX (100), 256, 73-76. (Будапешт, Угорщина).

*Публікації в інших наукових виданнях та матеріалах
науково-практичних конференцій:*

6. Тягур, Л.М. (2017). *Психологічна безпека освітнього середовища педагогічного коледжу як фактор професійного становлення майбутнього фахівця*. Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. Мукачево: Вид-во МДУ, 419-421.

7. Тягур, Л.М. (2017). *Професійна самоактуалізація особистості викладача коледжу в контексті інновацій в освіті*. Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Київська наукова організація педагогіки та психології, 110-111.

8. Тягур, Л. М. (2018). *Деструктивні характеристики перфекціоналізму в професійній діяльності викладача коледжу*. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю: Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти. Київ: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 113-117.

9. Тягур, Л.М. (2018). *Проблема самоактуалізації особистості в умовах упровадження концепції нової української школи*. Збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції: Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції. Мукачево: Вид-во МДУ, 408-409.

10. Тягур, Л.М. (2019). *Вплив психологічної безпеки освітнього середовища на педагогічну діяльність викладача коледжу*. Збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції: Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти. Київ: ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 115-119. Взято з <http://umo.edu.ua/konferenciji>

11. Тягур, Л.М. (2019б). *Стрес у педагогічній діяльності викладача*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: Актуальні проблеми психології стрес-менеджменту. Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 107-110.

12. Тягур, Л.М., Горват, А. К. (2019). *Роль мотивації в управлінні професійним розвитком вчителів початкової школи*. Збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції: Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції. Мукачево: Вид-во МДУ, 124-126.

13. Тягур, Л.М., Горват, А. К. (2019). *Професійний розвиток як чинник самоактуалізації вчителів початкової школи*. Збірник тез доповідей II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції: Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторах. Мукачево: МДУ, 267-270.

14. Тягур, Л.М. (2020) *Особливості підтримки психологічної безпеки викладача коледжу в умовах пандемії*. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції «Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти». Київ: ДЗВО «УМО», 203-207.

15. Тягур, Л.М. (2021) *Психологічна безпека освітнього середовища викладачів педагогічного коледжу в залежності від стажу, статі та напрямку освіти викладача*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: Науковий потенціал та перспективи розвитку психологічних наук. Львів: Видавничий дім «Гельветика», 29-33.

16. Тягур, Л.М. (2021). *Актуальність дослідження проблеми самоактуалізації в освіті*. Збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції: Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції. Мукачево: Вид-во МДУ, 309-311.